

УДК 94(477):930"1932/1933"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.156.3>

Сергій ГУМЕННИЙ, д-р філософії в галузі історії, асист.

ORCID ID: 0000-0001-7168-8453

e-mail: serhii.humennyi@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Вступ. Тема прикордоння в умовах сьогодення набуває особливого зацікавлення, проте у період існування польсько-радянського кордону (1921–1939 рр.), який неодноразово піддавався активній діяльності нелегалів та диверсійно-розвідувальних груп, особливо у період Голодомору 1932–1933 рр., задекларована проблематика дослідження нелегальних міграційних процесів стояла надто гостро. Питання ролі кордону, його розвитку та функціональних особливостей у період 1921–1939 рр., з одного боку, як рубежу стримування, а з іншого – активізатора міжнародної напруги, потребує детального вивчення та оцінки.

Методи. Аналіз історіографії нелегальних міграційних процесів, зокрема під час Голодомору 1932–1933 рр. вимагав залучити цілу низку принципів, серед яких принцип об'єктивності, який насамперед дає змогу уникнути хибних тверджень, заангажованості чи упередженості, а також методів, зокрема: історіографічного аналізу та історіографічного синтезу, узагальнення, систематизації.

Результати. Зроблено спробу дослідження аналізу української та світової історіографії нелегальних міграційних процесів на "ризькому кордоні", особливо під час Голодомору 1932–1933 рр. Висвітлено проблему дефініційного апарату та ключові цілі вивчення питання кордонів в історичному процесі. Дослідження звертає увагу на актуальні набутки вітчизняної історичної бібліографії, переважно періоду 1990–2010-х рр., із вивчення лімологічних та історичних особливостей "Збручанського кордону", зокрема в період Голодомору 1932–1933 рр. Виокремлено характерні особливості наукових робіт закордонних учених, зокрема істориків США, Республіки Польща, Австрії та Республіки Франція, їх методологічних та фактологічних особливостей. Стаття покликана ознайомити читачів з актуальними тенденціями історико-лімологічних досліджень та студій мікроісторичного дослідження.

Висновки. На основі аналізу української та зарубіжної історіографії нелегальних міграційних процесів під час Голодомору 1932–1933 рр. не лише можна досягнути історичні процеси задекларованого періоду, а й простежити за динамікою, особливостями перетину кордону та його місця в польсько-радянських відносинах та віддзеркаленні цих відносин на процесах, які відбувалися на українських землях.

Ключові слова: нелегальні переходи кордону, історіографія, польсько-радянський кордон, Республіка Польща, УСРР(УРСР), Голодомор 1932–1933 рр.

Вступ

Після 2014 р., у зв'язку з актуалізацією широкого зацікавлення українською історією як усередині країни, так і поза її межами, почали з'являтися дослідження, присвячені польсько-радянському кордону (1921–1939 рр.) та нелегальній торгівлі, особовому переміщенню, військовим і диверсійно-розвідувальним діям на його обширі в період Голодомору 1932–1933 рр. Такі дослідження виникали переважно як відгук науковців на гострі проблеми поточної (гібридної, а потім повномасштабної) війни з Росією, пошук в історії прикладів національної консолідації, взаємодії через лінію фронту, що трансформується у замкнений кордон. Світові фахівці-історики також не залишалися осторонь досліджень незаконної міграційної активності на кордоні, оскільки їх цікавив феномен закритості державного кордону СРСР, його ролі у становленні й утвердженні тоталітарної системи, механізми захисту державної межі. З огляду на доволі нетривалий період, що минув із початку сплеску зацікавлення до рудиментарного "ризького" (або, у вузькому контексті, "збручанського") кордону, обсяг історіографії, присвяченої безпосередньо нелегальній активності на ньому, є доволі обмеженим. Проте й ширші питання, зокрема формування та розвитку державного кордону між СРСР і Республікою Польща як стримувача національно-культурних процесів і, водночас, каталізатора міжнародної напруги в регіоні, залишаються недостатньо дослідженими навіть у польській чи українській історіографії. Часто плоди цих досліджень є розпорошеними, розміщеними на маргінесах широких історичних, лімологічних (лімологія – підрозділ політичної географії, що вивчає кордони та прикордоння) чи методологічних студій і, безумовно, потребують певного впорядкування.

Мета та завдання дослідження. Власне, враховуючи запити необхідності поглиблення історичного вивчення проблеми польсько-радянського кордону, метою дослідження є розгляд явища нелегальних міграційних процесів, зокрема, в період Голодомору 1932–1933 рр. через аналіз української та зарубіжної історіографії.

Тому об'єктом пропонованого дослідження є матеріал, створений науковцями, що принаймні пов'язаний з нелегальною міграцією на польсько-радянському кордоні чи існуванням кордону між цими країнами під час Голодомору 1932–1933 рр.

У свою чергу, предметом дослідження статті є нелегальна активність на радянсько-польському кордоні в 1932–1933 рр., як об'єкт наукових дослідницьких студій.

Виокремлені мета, об'єкт і предмет дослідження дають змогу поставити такі завдання: проаналізувати особливості історичних процесів, що відбувалися на українських землях досліджуваного періоду, проаналізувати, систематизувати та узагальнити історіографічну базу українських і зарубіжних науковців та виокремити аспекти, які б уможливили розкриття питання нелегальних міграційних процесів під час Голодомору 1932–1933 рр.

Методи

Вивчення проблематики нелегальних міграцій потребує використання цілої системи методів і принципів. Серед важливих принципів варто виділити саме об'єктивності, особливо під час аналізу історіографічної бази, написаної в радянський період, оскільки важливо враховувати присутність ідеологічної заангажованості та викривлення історичної дійсності. Досліджуючи питання кордону, важливо у комплексі бачити всі фактори, які впливали на міжнародні відносини та нелегальні міграційні явища, саме тому під час емпіричного досягнення проблеми використано теорію наукового пізнання

світу, а також загальнонаукові (узагальнення, систематизації) та власне історичні методи, зокрема: порівняльно-історичний, історіографічного аналізу та історіографічного синтезу.

Результати

Насамперед звернемося до дефініцій, які лежать в основі дослідження. Студії над вивченням історії нелегальних міграцій – це процес аналізу, збору та інтерпретації даних про нелегальну міграцію (особову чи масову), який полягає в дослідженні причин, механізмів, наслідків і контексту нелегальних пересувань осіб через кордони без офіційної документації та процедур. Дослідження нелегальних міграційних процесів зазвичай включає аналіз статистичних даних, соціологічних вибірок, архівних матеріалів, історичних досліджень та інших джерел інформації. Наукове опрацювання всіх перелічених вище джерел становить історіографію досліджуваного питання. Головна мета історіографії полягає в тому, щоб розуміти, як історичні події та явища вивчають, тлумачать та інтерпретують науковці і в різних періодах. Вона включає в себе аналіз різних підходів до історичного дослідження, методології, концепції, які вплинули на формування наративів про минуле. Історіографія допомагає критично оцінювати історичні джерела, розуміти їхню об'єктивність, спостерігати зміни у тлумаченні історичних подій і з'ясувати різні підходи до розуміння минулого. Аналіз історіографії також допомагає виявляти проблеми та прогалини в наявних історичних наративах і розвивати нові теоретичні підходи до дослідження минулого. Дослідження історіографії нелегальних міграційних процесів на польсько-радянському кордоні в 1920–1930-х рр. має кілька важливих цілей:

1. Розуміння історичного контексту: аналіз міграційних процесів дає змогу краще зрозуміти складність політичних, соціальних та економічних умов того періоду, а також соціальні наслідки цих міграційних процесів для населення регіону.

2. Вивчення міграційних тенденцій: дослідження історіографії нелегальних міграційних процесів допомагає встановити причини, мотиви та механізми нелегальної міграції. Ці дані можуть бути корисними для розуміння сучасних міграційних процесів.

3. Аналіз наслідків: вивчення історіографії нелегальних міграційних процесів допомагає визначити соціальні, економічні та культурні наслідки такої міграції для суспільств у регіоні, їх впливу на демографію, економіку, культурний обмін та взаємодію між різними національними групами.

4. Формування політики: дослідження історіографії нелегальних міграційних процесів надає основу для розробки ефективних міграційних політик і стратегій.

З'ясувавши дефінітивний ряд, задля впорядкування дослідження здійснимо спробу групування джерел історіографії, присвячених нелегальним міграційним процесам під час Голодомору 1932–1933 рр. Логічним буде їх розподіл за країною походження на групу джерел вітчизняної та зарубіжної (Сполучені Штати Америки, Республіка Польща, Велика Британія, Франція та ін.) історіографії. У межах цих груп ми будемо оглядати ступінь залучення вченого та його напрацювань до дослідження вузької тематики нелегальної активності на "ризькому кордоні" в період Голодомору 1932–1933 рр.

Вітчизняна історіографія питання нелегальної міграції на польсько-радянському кордоні, особливо, в період геноциду Голодомору 1932–1933 рр., закономірно розпочала свій розвиток лише з проголошенням незалежності України та розпадом СРСР. До цього часу

поодинокі згадки незаконного переходу кордону траплялися лише в працях, присвячених прикордонній охороні СРСР, зокрема нарисах біографії офіцерів органів державної безпеки (до складу яких входили прикордонники в СРСР) або в контексті варіацій на тему боротьби з "контрреволюцією" та іноземними шпигунами. До таких праць можна віднести дисертацію Володимира Поваляєва "Вопрос о границах Польши на Парижской мирной конференции 1919–1920 гг." (1950), пропагандистське видання Ніколая Костирева "Граница на замке" (1930), праця Наталії Д'якової, Максима Чепелкіна "Границы России. Исторический очерк" (1995) та інші (Дьякова, 1995; Костирев, 1930; Поваляев, 1950; Пограничники, 1977). Працюючи із цими дослідженнями, варто звертати увагу на їхню високу ідеологічну заангажованість.

Натомість, із приходом незалежності України, факти незаконного перетину державного кордону виходять із площини усного побутування в академічну науку. Чи не першими згадками нелегального переходу кордону у 1920–1930-х рр. є короткі есе в багатотомній праці д-ра іст. наук, проф. Чернівецького університету Нестора Мизака "За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА" (1998), що присвячене переважно боротьбі українського націоналістичного підпілля на території сучасних Тернопільської та Хмельницької областей (Мизак, 1998).

Неможливо оминути увагою науковий доробок канд. іст. наук, доц. Кременецької гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка Олександра Солов'я – піонера дослідження польсько-радянського прикордоння на Волині у 20–30-ті рр. XX ст. Його статті "Прикордонні конфлікти на Волині у 20-х рр. XX ст." (2009) та монографія "Міграційні процеси на Волині у міжвоєнні роки (1918–1939): український вимір" (2017) досліджують, зокрема, причини та особливості міграції українського населення на територію Волині через польсько-радянський кордон (Соловей, 2008; 2009; 2015; 2017). Окрім ґрунтовної характеристики історіографії та джерельної бази дослідження, автор монографії детально розкриває політичні та економічні чинники міграції та політику польського й радянського урядів щодо мігрантів. Особливу увагу приділено активній участі мігрантів у всіх сферах суспільного життя регіону. Зокрема, акцентовано на наслідках діяльності української міграції упродовж міжвоєнного періоду: зростання хвилі національного пробудження та політичної активності населення, розробка тактики підпільної діяльності, теоретична та організаційна підготовка до боротьби за українську державу, що з особливою силою розгорнулася в роки Другої світової війни.

Непересічне значення для дослідження незаконної міграції на польсько-радянському кордоні, саме в період Голодомору 1932–1933 рр., має монографія канд. іст. наук Ярослава Папуги "Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим" (2008) (Папуга, 2008). У книзі проаналізовано реакцію польських та українських громадян Другої Речі Посполитої на Голодомор 1932–1933 рр., поширення інформації про національну трагедію за межами Радянського Союзу, заходи, вжиті українськими активістами для порятунку жертв, та протести проти замовчування світом трагедії Голодомору 1932–1933 рр. Також у книзі розглянуто діяльність громадсько-політичних організацій у Західній Україні та прояви місцевих масових рухів допомоги біженцям з радянського боку Збруча.

Важливим для розуміння ролі селянства в нелегальній міграції на польсько-радянському кордоні є науковий доробок заступника генерального директора з наукової та фондової роботи Національного музею історії України, канд. іст. наук, Богдана Патриляка. У його статтях "Селянські заворушення у Шепетівському окрузі УСРР в лютому-березні 1930 р. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області)" (2010), "Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927–1933 рр." (2012) та дисертації "Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927–1933 рр." (2012) з'ясовано, які заходи радянської влади зустріли найбільший опір українських селян на різних етапах докорінних соціально-економічних перетворень. Також автор аналізує форми та методи опору, регіональну специфіку українського селянства авторитарним перетворенням. У своїх працях Богдан Казимирович окреслює причини невдачі боротьби українських селян проти примусового запровадження колгоспного ладу (Патриляк, 2010; 2011; 2012). Подібну тематику порушено у книзі заступника голови Українського інституту національної пам'яті, канд. іст. наук Володимира Тиліщак "1930. У.С.Р.П. Повстання" (2017) (Тиліщак, 2016), у якій описано масову хвилю селянських протестів і збройних повстань проти радянської політики розкуркулення та примусової колективізації, а також згадуються спроби непокірних селян нелегально перетнути державний кордон. Однак нелегальну міграцію повсталих і згодом голодуючих українських селян до сусідніх країн представлено тут лише побіжно.

Інше важливе дослідження, присвячене реакції західно-українського соціуму на Голодомор 1932–1933 рр., виникло внаслідок спільної праці науковців Тернопільського національного економічного університету (тепер Західноукраїнський національний університет) кандидатів історичних наук, професорів Богдана Лановика, Миколи Лазаровича та доцента Романа Матейка "Чорна тінь голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям: книга пам'яті" (2003) (Лановик, Лазарович, Матейко, 2003). У книзі досліджуються злочини геноциду українського народу, організованого більшовицьким тоталітарним режимом, зібрано спогади свідків та жертв Голодомору 1932–1933 рр., які нині проживали на Тернопіллі. Саме в цьому дослідженні вперше широко висвітлено допомогу населенню областей Західної України, яку через злочинні дії органів радянської держбезпеки не могли отримати голодуючі.

Дослідження історії кордонів, що пролягали на українських землях, провадить хмельницький науковець Микола Кабачинський. Його праці "Історія кордонів та прикордонних військ України" (2000) та "Історія охорони кордонів України" (2005) є посібниками для навчання сучасних українських прикордонників. Попри фаховий виклад історії прикордонних формувань на українських землях та безпосередньо історії вже української охорони кордону, автор використовує радянські кліше в описі історичних процесів, що відбувалися в 1920–1930-х рр. З огляду на час виходу книг, це не може вважатися суттєвою вадою досліджень, тим більше у своїх подальших працях пан Микола здійснює переосмислення історії кордонів на українських землях (Кабачинський, 2000; 2005; Кабачинський, Бунєєв, Блощинський, Сінкевич, 2015).

До новіших праць, присвячених безпосередньо нелегальним міграційним процесам на польсько-радянському кордоні, можна віднести наукові статті та видану на основі дисертації монографію д-ра філософії

(історія), доц. кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту Гуменного Сергія "Збручанський кордон (1921–1939): незаконна міграція, контрабанда та шпигунство" (2022) (Humennyj, 2019; 2022; Гуменний, 2019; 2022). У монографії на основі аналізу широкого кола архівних джерел, періодичних видань, досягнень вітчизняної та зарубіжної історіографії висвітлено явище незаконної міграції, контрабандної торгівлі та диверсійно-розвідувальної діяльності на польсько-радянському "збручанському" кордоні у 1921–1939 рр. Окреме, польськомовне дослідження автора "Uchodźcy. Nielegalne przekraczanie granicy polsko-sowieckiej w latach 1918–1939 (Біженці. Нелегальна міграція на польсько-радянському кордоні в 1918–1939 рр.)" (2022) на основі магістерської роботи вченого (нагороджена конкурсом імені Владислава Побуг-Маліновського на кращий історичний дебют року) широко розглядає форми та цілі перетину польсько-радянського кордону. Серед найпоширеніших були звичайні людські потреби, пов'язані з обміном товарів, особливо важливі для голодного радянського суспільства. Автор звертає увагу також і на ситуації, коли окремі громадяни Речі Посполитої, ошелешені більшовицькою пропагандою, тікали до "країни рад", вірячи в нібито процвітання пролетаріату та соціальну справедливість (Humennyj, 2019; 2022; Гуменний, 2019; 2022).

Загалом до вітчизняних історіографічних досліджень питання радянсько-польського кордону в 1920–1930-х рр., і зокрема в період Голодомору 1932–1933 рр., на території Волині та Поділля можна віднести праці Миколи Кучерепа, Олега Разиграєва і Лени Бортник (Волинського національного університету ім. Л. Українки) (Кучерепа, 2011), Наталії Курильчук (Київський університет ім. Б. Грінченка) (Курильчук, 2021), Володимира Марчука (НУ "Острозька Академія") (Марчук, 2020, вип. 30, с. 14–20), Степана Макарчука (Львівський національний університет ім. І. Франка) (Макарчук, 1983), Романа Подкура (Інститут історії Національної академії наук України) (Подкур, 2015, вип. 9, с. 99–118; 2016, вип. 10, с. 159), Олександра Зайцева (Український католицький університет) (Зайцев, 2013).

Розглянемо детальніше напрацювання деяких вищезгаданих авторів. Протягом останніх років з'явилася і низка нових кваліфікаційних робіт, що розширюють набутки вітчизняної історіографії у питанні дослідження польсько-радянського кордону на території Волині та Поділля. До таких можна віднести кваліфікаційну роботу "Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр." Лени Бортник (2015) (Бортник, 2015, с. 153). Один із розділів дисертації Олега Разиграєва "Польська державна поліція у Західній Волині: 1919–1926 рр." (2009) присвячений охороні східного кордону Другої Речі Посполитої на теренах Волинського воєводства (Razyngrayev, 2010). Дослідник аналізує особливості поліцейської служби та методи її роботи у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією у Волинському воєводстві.

Доволі давня та ідеологічно ангажована (створена на початку 1980-х рр.) праця Степана Макарчука присвячена характеристиці міжетнічних відносин у Західній Україні з кінця XIX ст. до 1939 р. На основі ґрунтовного аналізу статистичних джерел (переважно всеросійського та загальнопольського переписів населення) автор досліджує соціальні та етнічні відносини в Західній Україні, а також зміни в етнічній та соціальній структурі мешканців Східної Галичини та Волині протягом цього періоду. Серед чинників, що сприяли змінам в етнічній

та соціальній структурі населення регіону, – дискримінаційна економічна політика польського уряду щодо Східної Галичини та Волині, колонізація регіону шляхом військового та цивільного осадництва, масові міграції та міграційні процеси, які торкнулися всіх без винятку місцевих етнічних груп (Макарчук, 1983). Сучасний український дослідник Роман Подкур у статтях "Прикордоння радянської України у війсьній доктрині СРСР 1920–1930-х рр." (2015) та "Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920–1930-х рр." (2014) досліджує окремі аспекти реалізації радянської воєнної доктрини на українському прикордонні впродовж 1920–1930-х рр. Автор зосереджує увагу на теорії "малої війни", розбудові укріплених районів, депортації з прикордонних регіонів "політично неблагонадійного" населення (Подкур, 2015, с. 99–118). Також Роман Подкур досліджує особливості селянських повстань на прикордонні УСРР (УРСР), їх перебіг, основні вимоги повстанців, дії військ ДПУ та прикордонників щодо придушення заворушень, реакція на них партійно-радянського керівництва (Подкур, 2016, с. 159). Заслужують на увагу й праці з історії та місцевого фольклору, зокрема, книжка канд. юрид. наук, доц. Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи Державного податкового університету Володимира Літкевича "Історія села П'ятничани", яка дає досить повне уявлення про життя радянського села на кордоні з Польською Республікою. Автор наводить цікаві факти для розуміння розбудови системи охорони державного кордону на радянському та польському боках річки Збруч (Літкевич, 2011).

Праці вищеназваних українських учених цієї групи є основними досягненнями сучасної історіографії з питання дослідження радянсько-польського пограниччя, написані з урахуванням новітніх методологічних підходів історичної науки.

Зарубіжна історіографія, що дотична до вивчення незаконних міграцій на польсько-радянському кордоні в період Голодомору 1932–1933 рр., представлена переважно великими узагальнювальними працями, що розглядають питання "ризького кордону" в контексті історії Другої Речі Посполитої, СРСР чи всієї Центрально-Східної Європи. Переважна більшість її праць не перекладена українською і фактично не включена у вітчизняну історичну науку, що виступає додатковою актуалізацією її пізнання. Як предмет окремого наукового дослідження польсько-радянський кордон має місце в дисертаційних роботах Ендрю (Андрея) Шляхтера та Паулюса Адельсгрубера, які ми розглянемо детальніше трохи згодом. Натомість польська історіографія в особі Генрика Домінічака, Анжея Пеплонського, Артура Очала, Єжи Прохвіча та Кшиштофа Данилевича концентрується на ролі прикордонної формації Корпус охорони прикордоння (КОП) та його ролі в утвердженні, охороні і захисті вищевказаного кордону. Інформація про незаконну міграцію через кордон у польських науковців подається у статистичному вигляді чи у форматі прецедентів, що не дає цілісної картини процесів на державному кордоні. Також західна історіографія при розгляді питань сплесків нелегальної активності на кордоні (початок 1920-х та 1930-х рр.) розглядає диверсійно-розвідувальну роботу, особовий і масовий перехід кордону, переважно аналізуючи польсько-радянські протиріччя та ігноруючи етнічне тло та досвід національної боротьби, економічного життя народів, які населяли території, де проліг кордон. Не зайвим буде зауважити, що зарубіжна історіографія схильна до недостатньої верифі-

кації інформації із радянських джерел, часто використовує заангажовані, ідеологічно забарвлені дефініції, наприклад "бандити", "контрреволюціонери", стосовно незаконних мігрантів чи біженців, територіальні означення (які вживаються у відриві від етнічної, національної належності), узагальнювальні назви "росіяни", "селяни" до українського, польського, єврейського населення СРСР.

Дисертація д-ра філософії (історія), лектора Австрійської служби обмінів Пауля Адельсгрубера "Abgrenzen – Bewahren – Überwinden: Genese, Funktion und Wahrnehmung der Grenze zwischen Galizien und Wolhynien/Podolien von 1772 bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts" (2017) містить деякі з вищеперелічених особливостей, що, проте, абсолютно не применшує її наукового значення (Adelsgruber, 2017). Дослідження використовує мікроісторичний підхід і намагається вбудувати, як каже автор, "маленькі" знахідки у більші структури. Пауль Адельсгрубер успішно демонструє високий ступінь переплетення мікро- та макрорівнів у генезисі кордону, зокрема на основі інспекційної поїздки імператора Йосифа II у 1773 р. Австрійському вченому вдається дослідити, що наслідки встановлення кордону кличуть до життя широкий спектр розділових і сполучних елементів в економіці, соціальному житті та релігії Галичини і Поділля. Автор відстоює думку, що через тривале існування досліджуваний кордон виявився формуючим для менталітетів. Він вказує, що "наслідки цього все ще відчущаються в Західній Україні сьогодні, наприклад у зв'язку з конкуренцією між християнськими конфесіями, яка має давню історію". Усі ці висновки доволі цікаві, що дасть змогу залучити їх у широке дослідження "збручанського кордону" вже в період 1920–1930-х рр.

Дисертаційна робота доктора філософії (історія) Чиказького університету, співробітника Центру Девіса з російських та євразійських досліджень Гарвардського університету Андрея Шляхтера "Smugglers and Commissars: Contraband Trades, Soviet Solutions, and the Making of the Soviet Border Strip, 1917–1939" (2020) обирає для дослідження всю протяжність радянського кордону, знаходячи причини поширення контрабандної торгівлі з "країною Рад" (Shlyakhter, 2020). Ця робота цікава нам, оскільки, бажаючи повернути свій традиційний ринок збуту, але загнані в глухий кут радянською державною монополією на зовнішню торгівлю та нетерплячі до повільних торгових переговорів, бізнесмени Польщі та країн Балтії звернулися до "пористих" радянських кордонів. Польські та балтійські країни намагаються збалансувати шалені прибутки від "прикордонної торгівлі" з безліччю проблем безпеки, які формували повсякденне життя та урядові рішення по обидва боки радянського кордону. Спираючись на державні архіви, ділові документи та періодичні видання, дисертація розкриває мінливий склад і масштаб цих контрабандних потоків, які радянська влада намагалася зупинити або взяти під контроль. Андрей Шляхтер простежує поширення сотень санкціонованих урядом "бартерних станцій" уздовж радянських кордонів Польщі, Латвії та Естонії, а також описує їхніх операторів. Зрештою, дисертація припускає, що, пов'язуючи радянських споживачів із зовнішнім світом всупереч бажанням Москви, порти та лікєро-горілчані заводи в Ризі, Таллінні та Тарту, суконні фабрики в Лодзі ненавмисно сформували основу міжвоєнної "залізної завіси".

Остаточний прихід цієї "залізної завіси" в дійсність польсько-радянського прикордоння спостерігає французька історикня, д-р іст. наук, проф. Інституту політичних досліджень (Париж) Сабін Дюллен у праці "La frontiere

epaisse. Aux origines des politiques soviétiques 1920–1940" (2014) (Dullin, 2014). У монографії дослідниці довоєнна радянська історія розглядається як історія кордонів та прикордонних територій. Кордони для СРСР були не лише лінією оборони від впливів ззовні, а й фронтом ідеологічної та військової експансії та своєрідною вітриною комуністичної системи для зовнішнього світу. Питання кордонів відігравало найважливішу роль у радянській політиці та ідеології, а постать прикордонника стала однією з ключових для радянської культури.

Не можемо оминати увагою дослідження доцентки кафедри історії Мерілендського університету Кейт Браун "A Biography of No Place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland" (2005) (Brown, 2005). "Кейт Браун розповідає історію про те, як режими, що змінювали один одного, перетворили колись багатонаціональне прикордоння в набагато більш етнічно однорідний регіон за допомогою своїх кривавих імперіалістичних і націоналістичних проєктів", – вважає Марк фон Хаген (Brown, 2005). Вона виразно пише про множинну національну, політичну ідентичність мешканців прикордоння та їхні засоби до існування (часто протизаконні, як, наприклад, контрабанда), озвучує їхні сподівання та скарги. Науковиці належать стислі і вдалі аналізи прикордонного середовища в умовах розгортання радянської репресивної політики: "Тисячі втікачів [від радянських прикордонників та держбезпеки] бродили навколо прикордонної зони без дозволу перебувати там. Радянські силовики встановлювали, що багато людей, заарештованих як агенти противника в 1933, 1934 та 1935 рр., були звільнені з в'язниць та продовжували працювати в сільській місцевості через нестачу кваліфікованих кадрів" (Brown, 2005, р. 140–142, 144).

Відома праця британського дослідника, проф. Єльського університету Тімоті Снайдера "Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном" (2010) та польськомовне видання "Таїна війна: Henryk Józewski i polskosowiecka rozgrywka o Ukrainę" (2008) (у яких зустрічаються свідчення про причини і саме явище нелегальних міграцій) є особливо цінним джерелом для фактологічного та всебічного розуміння історії Центральної та Східної Європи в першій половині XX ст. Також Тімоті Снайдер, звертаючи увагу на причини антирадянського протесту (серед варіацій якого і нелегальний перехід кордону), характеризує перетворення селян на підконтрольних сільськогосподарських робітників як політику "самоколонізації" (selfcolonization), спрямовану (через неможливість зовнішньої експансії, "експорту революції" та дипломатичну ізоляцію СРСР), на максимальну експлуатацію ресурсів усередині країни (Snyder, 2008).

Безпосередньо на тему східного кордону Другої Речі Посполитої писали лише кілька авторів, дослідження яких присвячені польсько-українському конфлікту у Східній Галичині у 1918–1919 рр. та діяльності воєнізованої прикордонної охорони – Корпусу охорони прикордоння (КОП). Безпосереднім першопрохідцем дослідження польсько-радянського кордону став полковник КОП Антоній Марушевський (у 1926–1927 рр. обіймав посаду керівника штабу КОП, з 1929 по 1933 р. керував полком КОП "Чортків", а після перебування на пенсії в 1933–1935 рр. обіймав посаду Тарнопольського воеводи), що залишив працю "Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj" (1936) (Maruszewski, 1936). Звичайно, розраховувати на якусь безсторонність у праці сучасника не доводиться, проте робота є по-своєму важливою, оскільки надає необхідний фактографічний матеріал. Також

полковник Марушевський започаткував традицію дослідження польсько-радянського кордону представниками самої прикордонної охорони та інших силових відомств Польщі. Серед цих науковців насамперед Генрік Цвеньк (проф., Академія Яна Длугоша у Ченстохові), Генрік Домінічак (проф., полковник, Академія внутрішніх справ Республіки Польща), Артур Очал (майор, Архів прикордонної служби Республіки Польща), Марек Яблоновський (проф., д-р габілітований Варшавський університет), Єжи Прохвіч (підполковник Прикордонної служби Польщі), Анджей Пеплонський (проф., інспектор поліції Республіки Польща) та Кшиштоф Данієлевич (полковник резерву Сил реагування НАТО), які ретельно досліджували історію вищезгаданих прикордонних підрозділів (Świątek, 1995; Dominiczak, 1984, 1992, 1997, 2018; Ochal, 2018; Jablonowski, 2001, 2004; Prochwicz 1994, 2003, 2010; Pełtoński, 1996; Danielewicz, 2017). Польські науковці або проводять комплексні дослідження з історії Другої Речі Посполитої 1918–1939 рр., або зосереджуються на кордонах цієї держави та діяльності формацій, які мали запобігати нелегальній імміграції та контрабанді.

Єжи Прохвіч у першій частині статті "Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 r." (1994) детально аналізує етапи формування внутрішньої та територіальної структури формування, кадровий і керівний склад, показує передумови, які призвели до її реформування (Prochwicz, 1994, s. 148–160.). Автор характеризує організацію КОП станом на грудень 1938 р., аналізує зміни у внутрішній структурі КОП, пов'язані з планами вищого військового керівництва виконувати формування у випадку ймовірного збройного конфлікту з Німеччиною, оскільки КОП став фактично складовою частиною військ Другої Речі Посполитої (Prochwicz, 2003, s. 7). На увагу заслуговують проблеми розвитку та діяльності розвідки Корпусу охорони прикордоння, які включають також період Голодомору 1932–1933 рр. Метою дослідження у цій сфері було охарактеризувати основні напрями його роботи та методи обслуговування, а також оцінити його співпрацю з II Відділом польського Генерального штабу, його експозитурами та поліцією. До найважливіших праць із цієї проблеми віднесемо публікації Анджея Місюка (Misiuk, 1994; Misiuk, 1995, s. 111–117), вже згаданих Анджея Пеплонського, Єжи Прохвіча та Марєка Яблоновського.

Цікавим прикладом польської історіографії є праця Кшиштофа Данієлевича "Lwowska Ekspozytura Wywiadu. Działalność Ekspozytury nr 5 SG we Lwowie w latach 1921–1939" (2017), яка вивчає діяльність польської розвідки на прикордонних з радянською державою територіях (Danielewicz, 2017). Дослідження розглядає мало-відомі аспекти функціонування польської розвідки на східному напрямку у міжвоєнний період. Організаційні елементи розвідувальної служби, організованої відділом "Схід" 2-го відділу Генерального штабу польських збройних сил і частково штабом розвідки Корпусу охорони кордону, вже досить добре досліджені. Відділення № 5 у Львові досі рідко з'являлося у виданнях, присвячених розвідці проти СРСР. Праця не позбавлена тенденційності та однобічності, проте є важливим набутком дослідження диверсійно-розвідувальної діяльності на територіях Тарнопольського, Львівського та Станіславівського воєводств.

Будь яке історіографічне дослідження польсько-радянського кордону було б неповним без аналізу праць Генріка Домінічака – польського історика, проф. Академії внутрішніх справ Республіки Польща, дослід-

ника діяльності польської поліції та прикордонної охорони. Його праці "Żołnierze granicznych dróg" (1984), "Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939" (1992) та її свіжіша версія "Dzieje Kresów i granicy państwa polskiego na wschodzie: od czasów najdawniejszych do roku 1945" (2011) можна назвати однією з найповніших дослідницьких добірок, що стосуються історії прикордонних формацій Другої Речі Посполитої. Проте остання праця автора (2011, з перевиданням 2017) віддає данину популярному в польській історіографії 2010-х рр. наративу дослідження "кресів" із притаманним йому заангажованим ставленням до українського національного руху. Однак така переробка початкового тексту праці 1992 р., вкупі з новими джерелами, залученими до видання 2011–2017 рр., не може не залучитися в дослідженні польсько-радянського прикордоння, диверсійно-розвідувальної діяльності на цих теренах (Dominiczak, 1984, 1992, 1997, 2018).

Дискусія і висновки

Підсумовуючи аналіз наявних на поточний момент досліджень, що стосуються широкої тематики польсько-радянського кордону і, зокрема, нелегальних міграційних процесів через означений кордон в період Голодомору 1932–1933 рр., можна дійти висновку про високий дослідницький потенціал даного питання. Якщо українські дослідники зосередилися на зборі фактичних даних про незаконні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні, то світові фахівці вдалися до узагальнень, концептуалізації своїх досліджень, що на жаль, часто не враховує характерних особливостей предмета студій. Окремо від світових історіографічних тенденцій у дослідженні нелегальної активності на кордоні стоять польські науковці, у фокусі цікавості яких з кінця 1980-х рр. стабільно перебувають власні прикордонні формації (здебільшого КОП) та боротьба з диверсійною і розвідувальною діяльністю радянської сторони. Такий підхід знеособлює середовище, де власне й діяли польські прикордонні формації, проте надає широку вибірку статистичних даних для дослідження незаконної міграції. Звичайно, як українська, так і польська історіографія не позбавлені певної тенденційності та заангажованості відповідно до національності, ідеологічних вподобань авторів. Натомість британські, американські та французькі вчені, праці яких розглядалися в огляді, застосовують до радянської документальної бази той же інструментарій, що й до історичних документів, створених у демократичних суспільствах. На нашу думку, така недостатня верифікація та відсутність контекстуального аналізу радянських архівних джерел, біографічної літератури та преси сприяє недостатньо виправданним висновкам, які з'являються в істориколімологічних дослідженнях західних науковців. Попри все вищесказане, наявність праць, присвячених західному кордону СРСР, вказує не лише на актуальність подібних студій, але й надає українським ученим модерний методологічний інструментарій, знайомить їх з ширшою джерельною базою та дозволяє вийти за рамки місцевого фактографічного дослідження.

Отже, вивчення історіографії нелегальних міграційних процесів важливо для розуміння динаміки та впливу нелегальної міграції на різні аспекти суспільства, а також для розробки політик і стратегій управління міграційними процесами. Аналіз історіографії, що досліджує міграційні виклики, які поставали перед самими нелегальними мігрантами, державними та громадськими структурами, що допомагали або протидіяли їм, є особливо актуальною в часі найбільшого з часів Другої

світової війни міграційного буму, що охопив світ унаслідок повномасштабної фази російсько-української війни. Загалом дослідження історіографії нелегальних міграційних процесів на польсько-радянському кордоні під час Голодомору 1932–1933 рр. може розширити наше розуміння цього історичного періоду та його впливу на суспільство та індивідуальні долі людей.

Подяки, джерела фінансування. Дане дослідження стало можливим завдяки участі автора у грантовій програмі для нерезидентних дослідників від Holodomor Research and Education Consortium Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta (Канада) (2022/2023 рр.). Доопрацювання статті здійснювалося також на основі матеріалів, зібраних під час участі у програмі "Badaj na Ukrainie" Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego (2023 р.).

Список використаних джерел

- Бортник, Л. (2015). *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.* [Рукопис кандидатської дисертації]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Буджук, В., Велидов, А. (1997). На страже границь отечества. Краткий очерк пограничных войск России. *Пограничник*.
- Гуменний, С. (2022). *Збручанський кордон (1921–1939): незаконна міграція, контрабанда та шпигунство*. ФОП Майдаченко І.С.
- Гуменний, С. (2019). Нелегальні міграції на кордоні між Республікою Польща та УСРР напередодні та під час Голодомору 1932–1933 рр. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 1(140), 18–23.
- Дьякова, Н., Чепелкін, М. (1995). *Границы России. Исторический очерк*. Центр военно-стратегических и военно-технологических исследований Института США и Канады РАН, РИЦ "САМПО".
- Зайцев, О. (2013). *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії*. Критика.
- Кабачинський, М. (2005). *Історія охорони кордонів України*. Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького.
- Кабачинський, М. (2000). *Історія кордонів та Прикордонних військ України*. Видавництво Хмельницької міської друкарні.
- Костирев, Н. (1930). *Граница на замке*. Молодая гвардия.
- Курильчук, Н. (2021). "Опівське прикордоння" після Ризького миру: проблеми кордону і людські долі. *Інтермарум: історія, політика, культура*, 9, 60–80.
- Кучерела, М. (2011). *Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): у 2-х ч. Ч. 1*.
- Лановик, Б., Лазарович М., Матейко Р. (2003). *Чорна тінь Голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям*. Джуга.
- Літківч, В. (2011). *Історія села П'ятничани. Хмельницька область, Чемеровецький район (1493–1960 роки)*.
- Макарчук, С. (1983). *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма*.
- Марчук, В. (2020). Нелегальний товарообіг на "волинській" ділянці польсько радянського кордону в 1920–1924 роках. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*, 30, 14–20.
- Мизак, Н. (1998). *За тебе свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН–УПА*. Буковина.
- На страже границь Отечества. (1998). *История пограничной службы. Краткий очерк*. Граница.
- Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції "згори". 1928–1940. (2013). Ін-т історії України НАН України.
- Папуга, Я. (2008). *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально політична і матеріальна допомога постраждалим*. Астролябія.
- Патриляк, Б. (2011). Опір українського селянства новим соціально-економічним заходам радянської влади у 1928 р. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 107, 32–35.
- Патриляк, Б. (2012). Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927–1933 рр. [Автореф. дис. канд. іст. наук, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка].
- Патриляк, Б. (2010). Селянські заворушення у Шепетівському окрузі УСРР в лютому-березні 1930 р. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 99, 25–28.
- Повалев, В. (1950). *Вопрос о границах Польши на Парижской мирной конференции 1919–1920 гг.* [Автореф. дис. на соис. уч. ст. канд. ист. наук].
- Пограничники (1977). *Сборник (Жизнь замечательных людей) : Серия биографий*, 10 (532).
- Подкур, Р. (2015). Прикордоння радянської України у воєнній доктрині СРСР 1920–1930-х рр. *Регіональна історія України*, 9, 99–118.

Подкур, Р. (2016). Селянські повстання початку 1930-х рр. на прикордонні УСРР. *Регіональна історія України*, 10, 159.

Сінкевич, С. (2015). *Політичні аспекти формування та охорони державного кордону*. НАДПСУ.

Соловей, О. (2015). Військово-політичні аспекти польсько-українських взаємин на території Волині у міжвоєнний період (1921–1939). *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть"*, 61–63.

Соловей, О. (2008). Волинське прикордоння в умовах світової економічної кризи та колективізації й Голодомору в УРСР (кінець 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 3, 114–119.

Соловей, О. (2009). Прикордонні конфлікти на Волині у 20-ті рр. ХХ ст. *Військово-науковий вісник Львівського ордена Червоної Зірки інституту Сухопутних військ ім. Петра Сагайдачного Національного ун-ту "Львівська політехніка"*, 11, 298–312.

Соловей, О. (2017). *Міграційні процеси на Волині у міжвоєнні роки, (1918–1939): український вимір*. Цюпак.

Тилишак, В. (2016). 1930. У.С.Р.Р. *Повстання: Науково-популярні нариси*. Смолоскип.

Adelsgruber, P. (2017). *Abgrenzen – Bewahren – Überwinden: Genese, Funktion und Wahrnehmung der Grenze zwischen Galizien und Wolhynien/Podolien von 1772 bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts*. [Manuskript einer Doktorarbeit]. University of Vienna.

Brown, K. (2005). *A Biography of No Place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge, MA & Harvard University Press.

Ćwięk, H. (1995). *Działalność wywiadu sowieckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych*. Urząd Ochrony Państwa.

Danielewicz, K. (2017). *Lwowska Ekspozytura wywiadu. Działalność Ekspozytury nr 5 SG we Lwowie w latach 1921–1939*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Dominiczak, H. (1992). *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*. PWN.

Dominiczak, H. (1997). *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów: 966–1996*.

Dominiczak, H. (2018). *Dzieje kresów i granicy państwa polskiego na Wschodzie. Od czasów najdawniejszych do roku 1945*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Dominiczak, H. (1984). *Żołnierze granicznych dróg*. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Dullin, S. (2014). *La frontière épaisse. Aux origines des politiques soviétiques (1920–1940)*. Éditions de l'EHESS.

Humennyi, S. (2022). *Uchodźcy: nielegalne przekraczanie granicy polsko-sowieckiej w latach 1918–1939*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Humennyi, S. (2019). "Płonąca granica". Działalność szpiegowska w kontekście nielegalnych migracji na wschodniej granicy II Rzeczypospolitej (na przykładzie województwa tarnopolskiego). *Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, 33, 327–343.

Jabłonowski, M. (2004). *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*.

Jabłonowski, M., Prochwicz, J. (2001). *O Niepodległą i granice. T. 4, Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów*.

Kurylichuk, N. (2023). Bandytyzm polityczny na granicy radziecko-polskiej w latach 20–30-tych XX st. (na podstawie materiału 19-go oddziału ołewskiej straży granicznej). *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, 6 (17).

Maruszewski, A. (1936). *Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj*. Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza.

Misiuk, A. (1995). Służby specjalne w II Rzeczypospolitej – próby syntezy. *Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939): materiały z konferencji popularnonaukowej / red. Z. Grochowski*, 111–117.

Misiuk, A. (1994). *Służby specjalne w II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Urząd Ochrony Państwa.

Ochał, A. (2018). *Tarcza II Rzeczypospolitej: Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Ochał, A., Ruczyński, M., Skubisz, P. (2018). *U polskich stali granic. W 90 rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*.

Peplowski, A. (1996). *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*.

Prochwicz, J. (2003). *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*.

Prochwicz, J. (1994). *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny*. Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 3, 148–160.

Razyhrayev, O. (2010). Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924. *Pamięć i Sprawiedliwość*, vol. 9, issue 1(15), 211–231.

Shlyakhter, A. (2020). *Smugglers and Commissars: Contraband Trades, Soviet Solutions, and the Making of the Soviet Border Strip, 1917–1939*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Chicago.

Snyder, T. (2008). *Tajna wojna: Henryk Józefowski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Wydawnictwo Znak.

References

- Adelsgruber, P. (2017). *Abgrenzen – Bewahren – Überwinden: Genese, Funktion und Wahrnehmung der Grenze zwischen Galizien und Wolhynien/Podolien von 1772 bis in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts*. [Manuskript einer Doktorarbeit]. University of Vienna.
- Bortnyk, L. (2015). *Border guard corps in Volyn in 1924–1939* [PhD dissertation manuscript]. Lesya Ukrainka Volyn National University [in Ukrainian].
- Brown, K. (2005). *A Biography of No Place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge, MA & Harvard University Press [in English].
- Budzhuk, V., Velidov, A. (1997). Guarding the borders of the fatherland. A brief sketch of the Russian border troops. *Border Guard* [in Russian].
- Ćwięk, H. (1995). *Działalność wywiadu sowieckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych*. Urząd Ochrony Państwa.
- Danielewicz, K. (2017). *Lwowska Ekspozytura wywiadu. Działalność Ekspozytury nr 5 SG we Lwowie w latach 1921–1939*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Diakova, N., Chepelkin, M. (1995). *Borders of Russia. Historical sketch*. Center for Military-Strategic and Military-Technological Research of the Institute of the USA and Canada of the Russian Academy of Sciences, RIC "SAMPO" [in Russian].
- Dominiczak, H. (1992). *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*. PWN.
- Dominiczak, H. (1997). *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów: 966–1996*.
- Dominiczak, H. (2018). *Dzieje kresów i granicy państwa polskiego na Wschodzie. Od czasów najdawniejszych do roku 1945*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dullin, S. (2014). *La frontière épaisse. Aux origines des politiques soviétiques (1920–1940)*. Éditions de l'EHESS.
- Humennyi, S. (2022). *The Border on the Zbruch River (1921–1939): Illegal Migration, Smuggling and Espionage*. FOP Maidachenko I.S. [in Ukrainian].
- Humennyi, S. (2022). *Uchodźcy: nielegalne przekraczanie granicy polsko-sowieckiej w latach 1918–1939*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Humennyi, S. (2019). "Płonąca granica". Działalność szpiegowska w kontekście nielegalnych migracji na wschodniej granicy II Rzeczypospolitej (na przykładzie województwa tarnopolskiego). *Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, 33, 327–343.
- Humennyi, S. (2019). *Illegal migrations on the border between the Republic of Poland and the USSR on the eve and during the Holodomor of 1932–1933*. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 1(140), 18–23 [in Ukrainian].
- Jabłonowski, M. (2004). *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*.
- Jabłonowski, M., Prochwicz, J. (2001). *O Niepodległą i granice. T. 4, Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów*.
- Kabachynskyi, M. (2005). *History of border protection of Ukraine*. Publishing House of the National Academy of the State Border Service named by B. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Kabachynskyi, M. (2000). *History of borders and the Border Troops of Ukraine*. Publishing House of Khmelnytskyi City Printing House. [in Ukrainian].
- Kostyriev, N. (1930). *Border at the castle*. Young Guard [in Russian].
- Kucherepa, M. (2011). *Ukrainian national parties in Volyn (1921–1939): in 2 parts, Part 1* [in Ukrainian].
- Kurylichuk, N. (2021). "Olev border" after the Peace of Riga: border problems and human destinies. *Intermarum: history, politics, culture*, 9, 60–80 [in Ukrainian].
- Kurylichuk, N. (2023). Political banditry on the Soviet-Polish border in the 1920s and 1930s (based on the material of the 19th unit of the Oliwa border guard). *Portfolio of the Commission of Polish-Ukrainian Cultural Unions*, 6 (17) [in Ukrainian].
- Lanovych, B., Lazarovych, M., Mateiko, R. (2003). *The black shadow of the Holodomor of 1932–1933 over Ternopil*. Jura [in Ukrainian].
- Litkevych, V. (2011). *History of the village of Pyatnychany. Khmelnytskyi region, Chermovetskyi district (1493–1960 years)*. [in Ukrainian].
- Makarchuk, S. (1983). *Ethnosocial development and national relations in Western Ukrainian lands during the period of imperialism* [in Russian].
- Marchuk, V. (2020). *Illegal trade in the "Volyn" section of the Polish-Soviet border in 1920–1924. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Historical Sciences"*, 30, 14–20 [in Ukrainian].
- Maruszewski, A. (1936). *Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj*. Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza.
- Misiuk, A. (1994). *Służby specjalne w II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Urząd Ochrony Państwa.
- Misiuk, A. (1995). Służby specjalne w II Rzeczypospolitej – próby syntezy. *Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939): materiały z konferencji popularnonaukowej / red. Z. Grochowski*, 111–117.
- Myzak, N. (1998). *Ukraine is holy for you. Southern Nadzbruchchya in the OUN-UPA liberation competitions*. Bukovyna [in Ukrainian].
- Na strazhe hranyts Otechestva. The history of the border service. A brief outline. (1998). *Border* [in Russian].
- Ochał, A. (2018). *Tarcza II Rzeczypospolitej: Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Papuha, Ya. (2008). *Western Ukraine and the Holodomor of 1932–1933: Moral, political and material assistance to the victims*. Astrolabe [In Ukrainian].

Patryliak, B. (2010). Peasant riots in the Shepetiv district of the USSR in February–March 1930 (based on the materials of the State Archive of the Khmelnytskyi region). *Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 99, 25–28 [In Ukrainian].

Patryliak, B. (2011). Resistance of the Ukrainian peasantry to the new socio-economic measures of the Soviet government in 1928. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, 107, 32–35 [In Ukrainian].

Patryliak, B. (2012). *Resistance of the Ukrainian peasantry to the socio-economic measures of the Soviet government in 1927–1933*. [Author's thesis. Ph.D. Hist. Sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [In Ukrainian].

Peplowski, A. (1996). *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*.

Podkur R. (2015). The border of Soviet Ukraine in the military doctrine of the USSR in the 1920s and 1930s. *Regional history of Ukraine*, 9, 99–118 [In Ukrainian].

Podkur, R. (2016). Peasant uprisings of the early 1930s on the borderlands of the USSR. *Regional history of Ukraine*, 10, 159 [In Ukrainian].

Pohranychnyky. (1977). *Collection (Life of remarkable people): A series of biographies*, 10 (532) [In Russian].

Povaliaev, V. (1950) *The question of Poland's borders at the Paris Peace Conference of 1919–1920*. [Autoref. Diss. Ph.D. history sciences] [In Russian].

Prochwicz, J. (1994). *Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 r. Wojskowy Przegląd Historyczny*, 3, 148–160.

Prochwicz, J. (2003). *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*.

Razyhrayev, O. (2010). Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924. *Pamięć i Sprawiedliwość*, vol. 9, issue 1(15), 211–231.

Shlyakhter, A. (2020). *Smugglers and Commissars: Contraband Trades, Soviet Solutions, and the Making of the Soviet Border Strip, 1917–1939*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Chicago [In English].

Sinkevych, S. (2015). *Political aspects of the formation and protection of the state border*. NADPSU [In Ukrainian].

Snyder, T. (2008). *Tajna wojna: Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Wydawnictwo Znak.

Solovei, O. (2008) The Volyn borderland in the conditions of the world economic crisis and collectivization and the Holodomor in the Ukrainian SSR (late 20s – 30s of the 20th century). *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named by Volodymyr Hnatyuk. Series: History*, 3, 114–119 [In Ukrainian].

Solovei, O. (2009). Border conflicts in Volyn in the 20s of the XX century. *Military-scientific bulletin of the Lviv Order of the Red Star of the Ground Forces Institute named after Peter Sagaidachny National University "Lviv Polytechnic"*, 11, 298–312 [In Ukrainian].

Solovei, O. (2015). Military-political aspects of Polish-Ukrainian relations on the territory of Volyn in the interwar period (1921–1939). *Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference "Wars and Armed Conflicts in Eastern Europe in the 20th – Early 21st Centuries"*, 61–63 [In Ukrainian].

Solovei, O. (2017). *Migration processes in Volyn in the interwar years, (1918–1939): Ukrainian dimension*. Tsiupak [In Ukrainian].

Tylishchak, V. (2016). 1930. U.S.S.R.R. Uprising: Popular science essays. *Smoloskyp* [In Ukrainian].

Zaitsev, O. (2013). *Ukrainian Integral Nationalism (1920s–1930s): Essays on Intellectual History. Criticism* [In Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 01.03.23

Прорецензовано / Revised: 07.05.23

Схвалено до друку / Accepted: 11.09.23

Serhii HUMENNYI, PhD (History), Assist.

ORCID ID: 0000-0001-7168-8453

e-mail: serhii.humennyi@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF UKRAINIAN AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY OF ILLEGAL MIGRATION PROCESSES DURING THE HOLODOMOR OF 1932–1933

Background. The topic of the border in today's conditions is gaining special interest. However, during the period of existence of the Polish-Soviet border (1921–1939), which was repeatedly exposed to the active activity of illegals and subversive intelligence groups, especially during the Holodomor of 1932–1933, the declared problem of studying illegal migration processes was particularly acute. The issue of the role of the border, its development and functional features in the period 1921–1939, on the one hand as a containment line, and on the other hand as an activator of international tension, requires detailed study and assessment.

Methods. The analysis of the historiography of illegal migration processes, in particular during the Holodomor of 1932–1933, required the involvement of a number of principles, including the principle of objectivity, which, above all, makes it possible to avoid false statements, involvement or bias, as well as methods, in particular: historiographic analysis and historiographic synthesis, generalization, systematization.

Results. The proposed article makes an attempt to analyze the Ukrainian and world historiography of illegal migration processes, on the "Riga border", during the Holodomor of 1932–1933. The study draws attention to the current achievements of the national historical bibliography, mainly from the period of the 1990s – 2010s. from the study of the limological and historical features of the "Zbruch Border", in particular during the Holodomor period of 1932–1933. Characteristic features of the scientific works of foreign scientists, in particular historians of the USA, the Republic of Poland, Austria and the Republic of France, are highlighted, as well as their methodological and factual features. The article is designed to acquaint readers with current trends in historical and limological research and microhistorical studies.

Conclusions. Based on the analysis of Ukrainian and foreign historiography of illegal migration processes during the Holodomor of 1932–1933, it not only provides an opportunity to understand the historical processes of the declared period, but also to follow the dynamics, features of crossing the border and its place in Polish-Soviet relations and the reflection of these relations on the processes, which took place on Ukrainian lands.

Keywords: illegal border crossings, historiography, Polish-Soviet border, Republic of Poland, USSR, Holodomor 1932–1933.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.